ANALELE ACADEMIEI ROMÂNE
MEMORIILE SECŢIUNII ISTORICE
SERIA III *TOMUL XXV* *MEM. 5*

«OMUL DELA 2 MAI— INVINSUL DELA 11 FEBRUARIE»

DE

ALEX. LĂPEDATU
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

MONITORUL OFICIAL ŞI IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAŢIONALĂ, BUCUREŞTI 1942

«OMUL DELA 2 MAI — INVINSUL DELA 11 FEBRUARIE»

DE

ALEX. LĂPĔDATU
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în ședința publică dela 9 Octomvrie 1942

Așa s'a calificat pe sine însuși M. Kogălniceanu în cel din urmă discurs parlamentar al său, rostit la 5 și 7 Decemvrie 1890, în Adunarea Deputaților [1]. « *Omul dela 2 Mai* » — nu din orgoliu sau vanitate, ci din conștiința deplină a rolului capital pe care l-a avut în săvârșirea actului de liberare de sub clacă a sătenilor din fostele Principate române și de împroprietărire a lor pe ogoarele pe care le lucrau de veacuri — act, care, se știe, a fost,pentru istoria noastră contemporană, problema cea mai greu de soluționat din toate cele ce s'au pus acestor Principate după unirea lor.

In adevăr, în toată cariera politică, de strălucite acțiuni și epocale realizări, a marelui bărbat de Stat, evenimentul dela 2 Mai 1864 stă deasupra tuturor celorlalte, prin hotărîrea și bărbăția cu care a fost săvârșit, ca și prin urmările însemnate pe care le-a avut în desvoltarea și consolidarea României moderne. Așa fiind, nu e de prisos, credem, să cercetăm cum și în ce fel se înfățișează chestiunea aceasta, azi, în lumina documentelor ce se cunosc și a părerilor ce s'au emis atunci și de atunci încoace. Lucrul l-a făcut de altfel M. Kogălniceanu însuși, în memorabila cuvântare rostită în această incintă, la serbarea jubilară de 25 de ani a Acade-

miei noastre [2] şi — incidental — în câteva alte cuvântări parlamentare ale sale, despre care va fi vorba în cele ce urmează. Dar, deşi actor principal al evenimentelor pe care le înfăţişează în aceste cuvântări, grija de a nu provoca chestiuni personale şi discuţiuni pasionate cu oamenii epocei, l-a făcut să evite a arăta, în toată întinderea şi însemnătatea ei, partea pe care însuşi a avut-o în deslegarea marii şi dificilei probleme rurale. Ceea ce însă n'a putut face el atunci, putem face noi astăzi, ca o contribuţiune necesară la cunoaşterea şi întregirea personalităţii şi operei sale politice.

*

Expresiunea *Omul dela 2 Mai* sintetizează întreg rolul pe care M. Kogălniceanu l-a avut şi îndeplinit în acel moment decisiv al vieţii noastre de Stat. Intrebat, în Parlament, cum se împacă principiile democratice, liberale şi constituţionale, pe care le susţinea cu convingerea şi căldura celui ce a trăit cu ele şi pentru ele o vieaţă întreagă, cu actul de autoritate, anticonstituţional şi despotic, al loviturii de Stat ce a prezidat, M. Kogălniceanu spunea, în cuvântarea la început citată:

« Ei, domnilor, alte timpuri şi alte nevoi erau pe atunci. Altceva era la ordinea zilei, decât regimul parlamentar. Chestiunile cele mai mari şi cele mai grele îşi aşteptau deslegarea. Statul român se clătina în înseşi bazele sale constitutive. Art. 46 al Convenţiei dela Paris, care avea menirea de a face din ţara românească o ţară democratică, prin egalitatea drepturilor şi a îndatoririlor şi care mai cu deosebire impunea emanciparea claselor muncitoare, aştepta în zadar soluţionarea dela '57 la '64. Toate acestea puneau pe al doilea plan chestiunea parlamentarismului. Ei bine, atunci când nimeni nu vrea să înţeleagă că timpul formulelor era trecut şi că nodul gordian nu se putea deslega în pace, eu am fost silit să fac ceea ce am făcut » [3].

In adevăr, chestiunea agrară era o veche, foarte veche problemă a vieţii publice din Ţările Române. De pe la jumătatea secolului al XVIII-lea ea a preocupat mereu pe conducătorii acestor ţări. Iar la noua organizare, modernă, a

fostelor Principate a constituit unul din punctele de căpetenie ale acestei organizațiuni. In consecință, Regulamentele organice au căutat să-i dea o soluțiune. Din nenorocire însă, deși liberară țărănimea română din Principate de legătura ei cu pământul, prin spiritul oligarhic în care au fost întocmite, Regulamentele acestea legiferară pe seama acestei nefericite țărănimi îndatoriri, față de proprietari, mai grele și mai neomenoase decât cele anterioare. De aceea, tinerimea noastră revoluționară dela 1848 înscrise reforma agrară între principalele sale revendicări. Căci ea figurează atât în Proclamațiunea dela Izlaz pentru Țara-Românească cât și în Dorințele partidei naționale din Moldova.

După înnăbușirea revoluțiunii și restaurarea așa zisei ordine legale, Curtea suzerană și cea protectoare, Poarta Otomană și Rusia, în Convențiunea dela Balta-Liman din 1849 cerură rezolvirea chestiunii rurale în ambele Principate prin comisiuni anume rânduite din oamenii — textul zice: boierii — cei mai destoinici și cunoscuți pentru dreptate. De pe urma acestor comisiuni rămaseră cele două așezăminte agrare, dela 1851, al lui Barbu Știrbei în Țara-Românească și al lui Grigore Ghica în Moldova, care regisau raporturile dintre proprietari și săteni în Țările Române, în momentul când chestiunea reorganizării lor, sub garanția colectivă a Puterilor europene, urma să fie hotărîtă la Congresul de Pace dela Paris, în 1856.

Divanurile adhoc dela 1857, Adunările mame cum li s'a zis, chemate să arate dezideratele Principatelor cu privire la acestă reorganizare, se ocupară și ele de chestiunea agrară. Și dacă Adunarea din Țara-Românească nu voi să o desbată mai de aproape, pe motivul că viitoarea organizare a țărilor române trebue să vină dela o Constituantă națională, neimpusă dinafară, — Adunarea din Moldova o desbătu în fond.

Desbaterile ce se urmară aci, direct, între reprezentanții proprietarilor și acei ai sătenilor, avură, se știe, mare răsunet și cu toate că niciuna din propunerile ce se făcură cu această ocaziune nu fu votată, desbaterile acestea fură însă binevenite. Căci ele serviră Comisarilor Puterilor garante la întocmirea raportului pe baza căruia avea să se stabilească Convențiunea dela 7/19 August 1858, noua Constituțiune a Principatelor

Române, în care un articol special — al 46-lea — impunea rezolvirea chestiunii agrare prin « îmbunătățirea stării țăranilor »[4].

*

Reforma rurală, adică rezolvirea raporturilor dintre proprietari și muncitorii de pământ, deveni așa dar o chestiune care trebuia neapărat soluționată, ca o condițiune *sine qua non* a nouei organizațiuni politice sociale a Țărilor Române. Dar lucrul nu era câtuși de puțin ușor. Dimpotrivă. Foarte greu, imposibil aproape. Atât din punct de vedere principial, doctrinar, cât și din punct de vedere legislativ, practic.

Din punct de vedere principial, doctrinar, pentrucă, în problema aceasta, erau, față în față, două teze ireconciliabile prin însăși esența lor și ireductibile prin intransigența celor ce le susțineau. Tezele acestea se deosebeau atât în ce privește concepția, sub raport juridic, a dreptului de proprietate, cât și în ce privește soluționarea, sub raport legislativ, a reformei rurale. Căci unii considerau proprietatea deplină și absolută. Ceilalți limitată și condiționată. După cei dintâi, țăranii erau numai stăpânii brațelor lor. După cei din urmă erau însă și uzufructuarii pământului pe care-l cultivau. Raporturile dintre ei și proprietari nu puteau fi deci lăsate la libera înțelegere reciprocă, cum pretindeau conservatorii. Ele trebuiau așezate prin lege, care, în interesul armoniei sociale și propășirii naționale, avea să salvgardeze, susțineau progresiștii, nu numai cererile, legitime, ale proprietarilor, dar și drepturile, incontestabile, ale țăranilor.

Din punct de vedere legislativ, practic, pentrucă soluționarea problemei fusese încredințată Adunărilor legiuitoare ale celor două Principate, acum unite. Insă aceste Adunări erau constituite pe baza legii electorale integrate Convențiunii dela 1858, după care numai marii proprietari funciari și cei cu venituri însemnate aveau drept de vot — 1700 alegători în Moldova la 2 milioane de locuitori și 2000 alegători în Țara-Românească la 2½ milioane de locuitori[5].

Evident, cu un astfel de regim electoral, mandatele din Adunările legiuitoare reveneau aproape exclusiv reprezentan-

ților fostei clase stăpânitoare, a boierimii, cu sentimente și năzuințe, e drept, naționale, dar cu mentalitate și spirit oligarhic. Era deci greu, foarte greu, cu o asemenea compoziție a lor, să se poată revizui, fără înverșunată rezistență, vechea legislație agrară, printr'o reformă favorabilă sătenilor, țărănimii, așa cum o cerea Convențiunea și cum o dorea și voia, din convingere și sentiment, tinerimea liberală, progresistă a țării.

De un compromis, apoi, între cele două teze, între cele două partide ale Adunărilor nu putea fi vorba. Lucrul s'a vădit dela început și s'a evidențiat pe măsură ce timpul trecea și lupta se întețea. In adevăr, după procedura stabilită prin Convențiune, revizuirea legii care reglementa raporturile dintre proprietari și muncitorii de pământ, trebuia făcută de Comisiunea Centrală dela Focșani, care, ca emanațiune a Adunărilor legiuitoare, avea, în majoritatea ei, structura și mentalitatea acestora. Așa fiind ea alcătui un proiect de lege în sens conservator, adică corespunzător intereselor marilor proprietari și-l înaintă spre cercetare, potrivit aceleiași proceduri, celor două Adunări dela Iași și București, care se grăbiră a-l aproba în secțiuni și a-și desemna chiar raportori pentru desbaterea lui în plen, — desbatere ce urma însă a se face, după cererea ambelor Adunări, numai când ele vor fi întrunite în una și aceeași corporațiune legislativă a României[6].

Totuși, în Țara-Românească, cabinetul lui Barbu Catargiu, cel mai neîmpăcat adversar al reformei agrare prin împroprietărirea țăranilor pe moșiile boierești, luând cârma guvernării, la 30 Aprilie 1861, ceru Domnului « să nu împiedece Adunarea de a lucra legea rurală, dacă până la termenul fixat de Măria Sa (3/15 Iunie) nu se vor putea întruni, cum se nădăjduia, ambele Camere și să nu se închidă Adunarea până ce nu se va vota această legiuire ». Dar Cuza-Vodă refuză și Primul Ministru, care urmărea să-i siluiască voința, trebui să se retragă după 11 zile numai de guvernare, printr'o demnă și curagioasă demisiune, zisă, în urmă: « Măria Ta, ai refuzat ! », pentrucă, după ce înșira toate cererile pe care le formulase față de Domnitor fostul Președinte de Consiliu la numirea

sa în această demnitate, se adăuga, după fiecare, ca refren, exclamația: Măria Ta, ai refuzat![7]. Astfel numai se putu zădărnici desbaterea și adoptarea proiectului în Țara-Românească.

*

In Moldova se petrecuse un proces invers. Acolo, nu Domnul, ci Adunarea silise guvernul lui M. Kogălniceanu să se retragă pe chestiunea reformei agrare. E știut, în adevăr, că Șeful acestui guvern era, între contimporanii săi, cel mai convins om al vremii de necesitatea emancipării sătenilor de sub regimul clăcii și împroprietărirea lor pe ogoarele pe care le lucrau, din neam în neam, de veacuri. Rezolvirea acestei chestiuni trecea la dânsul înaintea tuturor celorlalte reforme cu care trebuiau înzestrate Țările Române. O înscrisese doar în programul revendicărilor tinerimii revoluționare moldovene dela 1848 — în Dorințele partidei naționale și o susținuse, cu toată ardoarea, în Divanul adhoc dela Iași[8].

Iar când, a doua zi după alegerea sa ca Domn al Moldovei, Cuza-Vodă îi propuse guvernul, M. Kogălniceanu îl refuză, pentrucă, cerând să fie pus în poziție de a deslega chestiunea rurală, Domnul crezu că nu era sosit încă momentul pentru aceasta. Și numai când, în primăvara anului următor, 1860, solicitat fiind, pentru a doua oară, să primească guvernul, i se promise îndeplinirea cererii sale, M. Kogălniceanu acceptă (la 30 Aprilie)[9]. Era tocmai în timpul când Comisiunea Centrală dela Focșani elaborase proiectul legii rurale de care am vorbit și-l trimisese, spre examinare și desbatere, celor două Adunări.

Dat fiind însă spiritul de ostilitate ce domnea în aceste Adunări în privința chestiunii rurale, M. Kogălniceanu căuta să pregătească atmosfera în vederea rezolvirii ei în sensul vederilor sale și dispozițiunilor Convențiunii. In acest scop, ca Președinte al Consiliului și Ministru de Interne, dădu organelor în subordine anumite îndrumări și circulări, în care, povățuind, părintește, pe plugari să-și îndeplinească, cu sfințenie, îndatoririle lor față de proprietari, el recomanda subalternilor săi, prefecților, să interzică cu desăvârșire bătaia

sătenilor, apărându-i, ori de câte ori se va impune, de asupririle și exploatările proprietarilor și prepușilor lor.

Indrumările și circulările acestea produseră, firește, mare turburare și multă vâlvă în rândurile marilor proprietari, membri ai Adunării. Prezentându-le dar ca instigatoare și provocatoare, ei dădură autorului lor, la începutul anului următor (la 17 Februarie 1861), vot de blam, silindu-l să se retragă dela guvern. Dar, analizând, rând pe rând, în fața Adunării, imputările ce i se făceau pentru circulările sale și dovedind că, mai mult decât sătenilor, proprietarilor le-au folosit ele, — M. Kogălniceanu denunța astfel adevăratul motiv al răsturnării guvernului său.

« Nu actele noastre administrative, nu circulările mele sunt vinovate, ci opiniile noastre în chestiunea socială. Aceste opinii eu nu le-am ascuns niciodată. Dimpotrivă. Le-am exprimat totdeauna sus și tare. Frica cea mare a adversarilor mei era că, fiind Ministru, în timpul ce se trata această chestiune, aș putea să mă servesc de influența Guvernului pentru a exercita presii asupra deslegării ei, făcând să prevaleze opiniile mele. De aci hotărîrea de a ne da jos înainte de a veni chestiunea țăranilor pe tapet » [10].

Şi termina impresionant: « Știu că, cu toată apărarea mea, cu toate dovezile mele de desvinovățire, în zadar aș încerca de a vă întoarce dela o hotărîre de mult luată. Cunosc opinia, cunosc chiar votul fiecăruia din Dv. Este o lună de când mulți dintre Dv. nu se stăpânesc de a rosti și a striga; Cu orice chip să scăpăm de dânsul, să-l răsturnăm, așa ca să nu se mai poată ridica! Nu m'am ridicat niciodată cu ajutorul acelora ce mă atacă. Iar de va fi să mă mai ridic, fiți siguri că niciodată nu voiu cere ajutorul Dv.

« Am conștiința prea liniștită despre lucrările mele. De aceea nici că mă tem de votul Dv. — Dumnezeu ține dreptatea pe pământ numai între oamenii cei buni. Iar acolo unde domnește numai patima cea oarbă, acolo dreptatea de mult s'a reînălțat la cer. Votați, deci, domnilor, cum veți socoti, însă gândiți-vă că mai presus de votul Dv. este votul țării și mai presus de judecata oamenilor este judecata lui Dumnezeu ».

*

In niciunul din Principate nu se putea face, aşa dar, deocamdată cel puţin, nimic privitor în sensul unei reforme agrare favorabile sătenilor. Totuşi, cum acţiunea diplomatică pentru unirea deplină şi definitivă era în curs, se credea, de către unii cel puţin, că, prin întrunirea celor două Adunări într'una singură, se vor mai schimba dispoziţiunile printre membrii ei, putându-se alcătui o majoritate, care să discute mai obiectiv şi desinteresat un proiect de lege rurală favorabil ţăranilor.

Dar cei ce crezură astfel, se înşelară. Căci Adunările reunite aduceau cu sine acelaşi spirit de ostilitate în chestiunea reformei rurale. Pe de altă parte Domnul, având în vedere că marea lor majoritate o formau aceiaşi reprezentanţi ai fostei clase conducătoare, boiereşti, de sub şefia autoritară şi indiscutabilă a lui Barbu Catargiu, încredinţă acestuia formarea primului guvern unitar al României, la 24 Ianuarie 1862. Era neîndoios, acum, că el va veni din nou cu proiectul reformei rurale al Comisiunii Centrale.

Intr'adevăr, bine fixat asupra spiritului şi modului cum trebuia, după concepţia sa conservatoare, organizat Statul şi realizate reformele, Barbu Catargiu, reluă, fără ezitare, marea problemă a vremii — problema rurală. Proiectul de lege al Comisiunii Centrale fu prezentat Parlamentului, unde cele două teze opuse aveau să fie susţinute de personalităţile cele mai proeminente şi reprezentative ale epocei — teza liberală, progresistă de M. Kogălniceanu, cea conservatoare, reacţionară de Barbu Catargiu [11].

Cum însă acesta din urmă nega, în chip absolut, sătenilor, orice drept asupra pământurilor pe care le foloseau şi nu le recunoştea decât obligaţiunile, servituţile faţă de proprietarii lor — obligaţiuni şi servituţi de care convenea de altfel să fie liberaţi — şi cum mai departe el nu admitea niciun fel de împroprietărire, chiar cu despăgubire, pe moşiile boiereşti, ci numai cumpărarea de pământ prin bună învoială, era exclusă, din capul locului, orice posibilitate de înţelegere cu cei ce susţineau, dimpotrivă, dreptul sătenilor asupra ogoarelor de hrană şi preconizau împroprietărirea lor, prin lege, pe aceste ogoare [12].

Minunata pledoarie a lui M. Kogălniceanu în care expunea, în chip magistral și documentat, evoluția, sub toate raporturile — istoric și juridic, social și economic, politic și național — a problemei agrare în Principate, în care arăta cum reforme similare s'au făcut în țările cele mai conservatoare și reacționare: Prusia, Austro-Ungaria, Rusia chiar, în care dovedea că, în rapoartele lor din 1857, Comisarii Puterilor garante recomandau o reformă așa cum o cerea partida progresistă română și în care, în cuvinte pline de cea mai adâncă simțire și iubire, făcea apel la sentimentele naționale și umanitare ale membrilor Adunării legiuitoare pentru liberarea de sub clacă și împroprietărirea țăranilor, — această minunată pledoarie fu, deci, zadarnică. Ea nu clătină nimic din atitudinea rigidă și intransigentă a lui Barbu Catargiu și a majorității sale parlamentare față de proiectul de lege rurală, mai drept și mai bun, mai generos și mai uman, al lui M. Kogălniceanu [13].

Căci în deplină concordanță de credințe și sentimente cu Barbu Catargiu și în totul supusă autorității lui dominatoare, majoritatea Adunării votă, trei zile după dispariția tragică a șefului ei, la 11 Iunie 1862, legea rurală a acestuia. Faptul fu așa de straniu și impresia așa de sguduitoare, că treizeci de ani în urmă, din pragul mormântului, M. Kogălniceanu găsea încă, în fundul sufletului său, acum obosit și potolit, accente destul de severe pentru a-l blama.

« Ca o batjocură a aniversării zilei în care s'au decretat, la 1848, marile principii politice și sociale reclamate de poporul român — zicea el, chiar sub această cupolă, în cuvântarea rostită la jubileul de 25 de ani al Academiei noastre — majoritatea Adunării, speriată și indignată de o crimă fără exemplu încă în analele Țărilor Române, nu mai ascultă glasul dreptății, ci, împinsă de ură și răzbunare către țărani, întru nimic solidari cu un asasinat, nici dorit, nici pregătit, nici săvârșit de ei, votă legea nefastă a lui Barbu Catargiu » [14].

*

Cuza-Vodă nu promulgă însă legea votată. La aceasta îl determină nu numai grija pentru liniștirea spiritelor turburate prin tragica moarte a fostului Președinte de Consiliu,

ci și un motiv de ordin politic, subiectiv. Anume, încredințat, după experiența de până aci, că este peste putință ca pe această mult dificilă chestiune să se stabilească un acord între puterea executivă și cea legislativă, spre a fi rezolvită pe calea prevăzută de Convențiune, — Domnitorul socotea absolut necesar schimbarea organizațiunii de Stat, în scop de a se lua puterea din mâinile fostei clase conducătoare, a boierimii, și a se pune Adunarea legiuitoare sub directa sa influență.

Pentru aceasta, Cuza-Vodă, cu concursul colaboratorilor săi mai intimi și al oamenilor de încredere pe care-i avea în jurul său, întocmise proiectul unei nouă Constituțiuni, cu drepturi mai restrânse pentru Parlament și prerogative mai întinse pentru Șeful Statului, cum și al unui nou regim electoral, pe baze mai largi și mai democratice, — proiecte pe care voia să le impună prin mijlocirea Curții suzerane și a Puterilor garante.

Spre acest sfârșit, o vie acțiune diplomatică, condusă de C. Negri la Constantinopol, era tocmai în curs, cu cei mai buni sorți de izbândă. Scontând dar rezultatul apropiat al acestei acțiuni, Domnul nu mai socotea necesar să încerce trecerea marilor sale reforme, începând cu cea rurală, prin organele cu cădere ale Convențiunii, ci să lase rezolvirea lor pe seama nouei organizațiuni politice proiectate a Statului, — organizațiune pe care era decis s'o impună, dacă ar fi necesar, pe cale majoră, prin lovitura de Stat, de care se vorbea acum, tot mai insistent, atât în țară, cât și în afară [15].

Dar intențiunile lui fură descoperite. Căci, prin indiscrețiuni voite, proiectul nouei Constituțiunii fu dat la iveală [16]. O puternică reacțiune se produse atunci împotriva Domnului. Marii proprietari, conservatorii, de teamă că prin schimbarea organizațiunii politice a Statului se va impune o lege rurală protivnică intereselor lor, iar liberalii radicali, de teamă că regimul despotic abia abolit în Principate se va instaura din nou, sub o altă formă, în România.

Ambele partide își dădură deci mâna pentru o luptă comună, încheind între ele alianța, numită, cu drept cuvânt, din cauza antinomiei dintre principiile și țelurile celor doi aliați, *coaliția monstruoasă*. La rândul ei, această coaliție

puse la cale, la începutul anului 1863, cu prilejul desbaterii adresei de răspuns la mesajul domnesc, o puternică agitațiune politică, îndreptată, peste capul guvernului, direct asupră Domnitorului, făcut personal răspunzător de neajunsurile în care se sbătea țara, ca și de neputința ei de a se organiza și consolida. In fruntea celor ce luară, atunci, apărarea lui Cuza-Vodă împotriva coaliției, așa dar a celor mai proeminente personalități politice ale vremii, nu fură membrii guvernului, lipsiți de autoritatea și prestigiul necesar pentru susținerea unei asemenea lupte, ci M. Kogălniceanu.

Analizând, cu minunata sa pătrundere politică, întreaga situațiune a țării, răsturnând, rând pe rând, cu o documentațiune amplă și de necombătut, toate criticele făcute și acuzațiunile aduse Domnitorului și stabilind, cu obiectivitatea particulară spiritului său, răspunderile pe care oamenii politici și partidele lor ca atare le aveau în greșelile ce se făcuseră până atunci în conducerea Statului, — M. Kogălniceanu, într'o splendidă perorație, luă apărarea lui Cuza-Vodă, spunând, între altele, că nu trebue să se ceară și să se aștepte totul dela dânsul, el nefiind decât un om ca oricare altul. Și nu o zicea aceasta pentru a complace Domnului, ci pentrucă, era încredințat că prin acea campanie politică se periclita cel mai vital interes al țării — unirea însăși [17].

*

Apărând însă pe Domnitor, M. Kogălniceanu nu înțelegea să acopere și pe « curtisanii » care îl înconjuraseră și sub înrâurirea cărora se lucra, din nenorocire, la Curtea domnească. « O, lingușitorii — exclama el, în aceeași cuvântare — au fost pieirea a multor Domni și de mi-ar fi dat i-aș prinde și eu, mai cu seamă pe vreo doi din Iași, i-aș pune într'un sac, i-aș arunca în fundul Dâmboviței și singura mea frică ar fi ca Dâmbovița să nu fie destul de adâncă și așa să iasă deasupra apei ». Insă și în privința lor, el acorda Domnului circumstanțe atenuante. Căci, zicea mai departe: « Dar și aci nu e vina Domnitorului, ci a acelor miniștri care au lingușit pe lingușitori, care au petrecut cu dânșii, care le-au făcut parte în treburile țării » [18].

Suficient — nu? — ca să trădeze toată revolta lui M. Kogălniceanu pentru curtizanii Domnului și să se înțeleagă — ceea ce se va vedea numaidecât — de ce aceștia au luptat, ocult sau deschis, prin mijloacele obișnuite lor, adică prin intrigă și calomnie, împotriva lui tot timpul. Căci, într'o altă cuvântare a sa de mai târziu, M. Kogălniceanu ne mai destăinuește că, spunând atunci, pentru susținerea lui Cuza-Vodă, că sământa oamenilor mari, providențiali, dela care se aștepta totul, a dispărut la noi odată cu Ștefan-cel-Mare și Mihai Viteazul, cum a dispărut, azi, adăuga ironic oratorul, sământa gândacilor de mătase, — nu apucase bine a rosti aceste cuvinte și curtizanii și sburară la Palat să-l pârască Stăpânului lor c'a « insultat prestigiul domnesc » [19].

Desgustat și scârbit de astfel de intrigi, M. Kogălniceanu, plecă la moșia sa din Moldova, unde rămase, retras de lumea politică, toată vara. Numai în toamnă, pe urma unei invitațiuni a lui Cuza-Vodă, transmisă prin însăși Elena Doamna, el trebui să vină în Capitală, spre a i se oferi guvernul, pentrucă spunea Domnul, « sosise momentul să se deslege chestiunea rurală, pe care singur el, M. Kogălniceanu, o putea face ». Dar și de rândul acesta, recomanda să se dea sarcina altuia — lui C. Bosianu — pe care se duse personal să-l caute și să-l convingă a o primi. Neputându-l însă îndupleca, fu silit să accepte postul de mare răspundere ce i se oferi, în împrejurări destul de neprielnice (11 Octomvrie 1863) [20].

Căci situațiunea noului guvern era foarte grea atât față de Parlament, cât și față de Domnitor. Față de Parlament pentrucă avea să înfrunte opoziția nu numai a partidului conservator, Albilor, cum li se zicea, ci și a partidului liberal, Roșilor, care se coalizaseră, cum am văzut, împotriva lui Cuza-Vodă, ceea ce determină pe M. Kogălniceanu să se prezinte în fața Adunării legislative, cu un Guvern oarecum neutral, compus din oameni, care, cu excepțiunea sa, a Președintelui de Consiliu, nu erau membri ai Adunării, deputați [21]. Față de Domnitor, pentrucă acesta preconiza, ce privește Parlamentul, o politică ce nu era a lui M. Kogălniceanu.

In adevăr, încă din ziua numirii sale ca Prim-Ministru, Cuza-Vodă îi arătă textul nouei Constituțiuni ca și al nouei

legi electorale, despre care am vorbit în cele precedente și pentru a căror impunere se lucra pe lângă Puterile garante și se intenționa, la rigoare, să se recurgă la lovitura de Stat. Proiectul de Constituțiune era — scrie M. Kogălniceanu — cesarismul. Acel al legii electorale prevedea în fiecare județ 30 de alegători pe vieață, care trebuiau să desemneze doi candidați pentru Adunarea legiuitoare, din care Domnul avea să numească pe unul ca deputat al județului respectiv [22].

Evident, aderent sincer și apărător convins al instituțiunilor constituționale ale Convențiunii, M. Kogălniceanu nu putea aproba proiectele Domnului și cu atât mai puțin intențiunile lui de a recurge la sprijinul Puterilor ori la lovitura de Stat pentru impunerea lor. De aceea el, cu întreg Consiliul de Miniștri, insistă pe lângă Cuza-Vodă, nu numai să renunțe la ele, dar să caute o apropiere, o înțelegere cu Parlamentul, în scopul unei conlucrări pașnice și rodnice. Domnul acceptă, ceea ce îndreptăți pe M. Kogălniceanu să declare în Adunarea legislativă, atunci când fu interpelat asupra noului proiect de Constituțiune, că este și rămâne credincios și devotat regimului Convențiunii și că nu va admite niciodată și cu niciun preț o Constituțiune venită prin mijlocirea străinilor ori impusă prin forță majoră [23].

Dar dacă Domnul cedă, curtizanii nu înțelegeau să cedeze. Căci ei continuară și mai intens, acțiunea lor de a impune noua Constituțiune prin lovitura de Stat. Pentru aceasta era necesar să împiedece și să zădărnicească, pe toate căile și prin toate mijloacele, silințele și străduințele lui M. Kogălniceanu de a pregăti și stabili o colaborare a Guvernului cu Parlamentul pe chestiunile de ordin general și interes național și pentru crearea unei atmosfere politice favorabile unei astfel de colaborări.

In adevăr, noua sesiune a Parlamentului fu deschisă cu un mesaj, în care, condamnându-se neînțelegerile anterioare, conflictele dăunătoare dintre guvern și reprezentanții națiunii, se făcea un călduros și patriotic apel la toți să se unească și să lucreze pentru realizarea reformelor pe care țara le așteaptă de atâta vreme [24]. In același timp, în declarația de guvern pe care o făcu Adunării, M. Kogălniceanu

ţinu să precizeze că misiunea lui era de a întrebuinţa toate stăruinţele, toate puterile, pentru a pune capăt nenorocitelor conflicte între Adunare şi Guvern şi că va păstra cu sfinţenie toate libertăţile cetăţeneşti, astfel precum sunt garantate de Convenţiune şi precum ele se vor desvolta prin viitoarele legi [25].

Prin aceste categorice declaraţiuni, ca şi prin felul său de a fi şi a se comporta, moderat în acţiuni şi abil în maniere, M. Kogălniceanu izbuti să câştige şi să-şi apropie pe membrii mai influenţi ai Parlamentului, în special pe bătrânul Apostol Arsachi, care, diplomat încercat şi experimentat, aşa dar prudent şi prevăzător, în faţa pericolului ce putea veni dela lovitura de Stat, nu lăsă pe aderenţii săi să cadă în cursa de a lupta şi răsturna guvernul prezidat de un susţinător şi apărător al Convenţiunii [26].

Astfel se ajunse că aceeaşi Adunare, care, la începutul anului, propunea, desbătea şi vota o adresă de răspuns la mesaj, în care ataca atât de vehement, necruţător şi ofensator pe Domn, acum, la sfârşitul anului, sub Ministerul lui M. Kogălniceanu făcea cele mai largi concesiuni guvernului, admiţând, la cererea Primului-Ministru, să retragă o moţiune neconvenabilă pentru Domnitor şi să voteze mai toate legile pe care M. Kogălniceanu le prezenta, între care şi aceea pentru secularizarea averilor mănăstireşti [27].

*

Dar politica aceasta de conciliere, de apropiere şi de conlucrare cu opoziţia nu convenea curtizanilor, care urmăreau, cum s'a arătat, tocmai contrariul — un conflict cât mai grav cu Parlamentul, care să ofere Domnului pretextul loviturii de Stat. De aceea, spune M. Kogălniceanu: « zi bună n'am mai avut în Minister, din cauza lor. Din vreme în vreme se suia la tribuna Adunării câte un curtisan, câte un văr, câte un intim al Domnului şi ne insulta în modul cel mai insolent. Presa stipendiată nu făcea mai puţin. Cu cât opoziţiunea ne susţinea, cu atât curtisanii îşi îndoiau intrigile, ca doar ne vor irita, ne vor scoate din sărite, să venim în conflict cu Camera. Dar Camera înţelese manopera şi nu se lăsă să cadă în cursă » [28].

Totuși camarila era așa de sigură că conflictul pe care-l urmărea cu atâta tenacitate se va produce, încât determină pe Cuza-Vodă să aprobe a se face toate pregătirile necesare în vederea loviturii de Stat pentru ziua de 30 Noemvrie 1863, când la ordinea zilei, în Parlament, era proiectul de lege pentru acordarea unui credit de 10 milioane de lei pe seama Tezaurului public, proiect ce se credea că nu va fi votat.

Totul fu întocmit deci până în cele mai mici amănunte: decretul pentru disolvarea Adunării legiuitoare, — măsurile pentru arestarea fruntașilor Coaliției, parte la palat, la un mare prânz de gală, parte pe la locuințele lor, — căruțele de poștă (30 la număr) cu care cei arestați urmau să fie trimiși în închisoare, la mănăstiri, la Arnota și în alte părți, — ofițerii desemnați să facă arestările, printre care și faimosul Colonel Pisoschi care ceruse onoarea să aresteze pe Principele Dim. Ghica. Un singur adversar, Alex. Golescu-Albul, prieten personal al Domnitorului, avea să se bucure de favoarea de a nu fi arestat, ci numai trimis, cu domiciliul forțat, lângă maică-sa, la Golești.

Făuritorii complotului erau așa de convinși că totul se va petrece conform acestui plan, că dispuseră să se redacteze textul unei scrisori a Domnului către Marchizul de Moustier, ambasadorul Franței pe lângă Poartă, prin care acesta, ca amic și sprijinitor, cum se dovedise, al lui Cuza-Vodă, era înștiințat cu anticipație, de cele ce aveau să se întâmple în cele 24 de ore după lovitura de Stat. Mai mult. Sub aceleași influențe oculte se redactă chiar textul proclamațiunii domnești ce trebuia să aducă la cunoștința țării lovitura de Stat, justificând-o [29].

Dar Adunarea, mai cuminte, zădărnici totul, votând creditul cerut de Guvern, care, deci, nu mai avu motiv să facă uz de decretul de disolvare. Consternarea fu mare la Palat, unde armata, poliția și toți cei ce trebuiau să aibă un rol în această gravă întreprindere se găseau întruniți, în așteptarea executării ordinelor ce primiseră a îndeplini după disolvare. Pe urma celor întâmplate, prânzul de gală, la care fuseseră poftiți — pe lângă partizanii Domnului — și unii din oamenii politici ce trebuiau să fie arestați, decurse într'o atmosferă

de vădită îngrijorare. Domnul — spun mărturiile celor de față — fu tot timpul indispus. Ridicându-se dela masă, el se întreținu puțin cu unii dintre invitați — Costaforu, Boerescu etc. —, apoi se retrase, cu membrii guvernului, în camera de Consiliu, să vadă ce era de făcut.

Întâi însă fură chemați aci Comandantul armatei — Gen. I. Em. Florescu — și Prefectul Poliției — M. Marghiloman — să dea informații asupra situației. Primul spuse că armata — ofițerii și trupa — sunt gata și așteaptă numai ordinele. Cel de al doilea făcu însă serioase rezerve. El arătă că în oraș se știa de complot și se cunoștea lista celor ce urmau a fi arestați. Aceștia-și luaseră măsuri de pază și de apărare, schimbându-și domiciliul ori înarmându-se. Așa C. A. Rosetti doarme de câteva nopți în turnul Bărăției, iar Principele Gr. Sturdza se culcă îmbrăcat, cu pistoalele încărcate la cap. Nu se vor putea face deci arestările fără vărsare de sânge.

Urmă, apoi, Consiliul. Ședința fu dramatică. Ne-o spune M. Kogălniceanu într'unul din discursurile sale și ne-o relatează doi din membrii Cabinetului său, în memoriile ce ne-au lăsat: Dim. Bolintineanu și Petre Orbescu. Patru din miniștri, cu M. Kogălniceanu în frunte, fură contra executării măsurilor luate, iar trei pentru. Cel ce pledă însă mai stăruitor contra, implorând pe Domn, în cuvinte mișcătoare, dar pline de înțelepciune, să renunțe la planul său, fu Ludovic Steege. Căci, mărturisește M. Kogălniceanu, numai datorită lui, acestui «om de inimă» — cum îl caracterizează fostul său Președinte de Consiliu — Cuza-Vodă dispuse revocarea măsurilor luate [30].

Astfel fu înlăturată lovitura de Stat proiectată și pregătită pentru ziua de 30 Noemvrie 1863, pentru ca, cu toate uneltirile și atacurile Camarilei, M. Kogălniceanu să continue a domina Parlamentul și a lucra cu el încă patru luni. Căci ruptura nu s'a produs decât atunci, când, într'adevăr, se făcu dovadă că Adunarea nu putea fi adusă nici măcar să discute, necum să voteze, proiectul nouei legi rurale ce i se prezentase și pentru a cărei realizare M. Kogălniceanu primise Guvernul.

*

In adevăr, deşi pe anumite chestiuni de interes superior şi naţional ori de bunul mers al Statului, Adunarea dăduse, cum am văzut, concurs guvernului, spre a evita disolvarea, — pe chestiunea reformei rurale ea nu înţelegea să cedeze. Dar, dacă M. Kogălniceanu dorea să realizeze această reformă pe cale legală, cu Parlamentul, — el era, în acelaşi timp, omul care putea să o şi impună, pe cale de forţă majoră, cum s'a şi întâmplat.

Se cunosc faptele. Când Preşedintele de Consiliu veni cu proiectul reformei rurale, în Aprilie 1864, Adunarea îi dădu vot de blam, înainte chiar de a-l fi luat în discuţiune, numai pentrucă fusese publicat în Monitorul Oficial. M. Kogălniceanu demisionă. Cuza-Vodă nu-i primi însă demisiunea, ci-i reînnoi încrederea, îndemnându-l să prezinte Parlamentului proiectul unei nouă legi electorale — « menit a da ţării o reprezentanţă mai deplină a intereselor tuturor claselor societăţii române ». Ştiind însă de mai înainte rezultatul, Domnul prorogă Adunarea pentru 2 Mai.

In ziua aceasta, menită să rămână istorică, M. Kogălniceanu se prezentă cu un mesaj prin care se limitau lucrările la votarea reformei electorale şi a creditelor necesare pentru funcţionarea Statului. Adunarea nu refuză să discute reforma şi să voteze creditele, dar faţă de un guvern constituţional. Căci dacă Domnul, zicea moţiunea de neîncredere, n'a primit demisiunea Guvernului, trebuia să disolve Adunarea şi să facă alegeri nouă. El n'a procedat însă astfel. Nu poate deci lucra cu un asemenea guvern, ci cu un altul, legal, pe care-l aşteaptă.

In răspunsul său M. Kogălniceanu arătă că, în situaţiunea dată, Domnului nu-i rămâne decât să facă apel la naţiune, să judece între dânsul şi Parlament. Apoi, fără a mai da timp să se discute această declaraţiune, aruncă pe biroul Preşedintelui decretul de disolvare, părăsind Adunarea. Un manifest a lui Cuza-Vodă motiva această procedură şi cerea ca ţara să decidă. In acelaşi timp se publică un Statut desvoltător Convenţiunii din 7/19 August 1858, pentru reaşezarea echilibrului între puterile Statului, cum şi noua lege electorală, de cadre mai largi şi în spirit mai democratic, respinsă de

Adunarea disolvată. Asupra lor obștea trebuia să hotărască cu *da* sau *ba*.

Noul Statut și noua lege electorală fură aprobate în zilele de 10—14 Mai cu 682.621 voturi pentru și 1.307 contra. Domnul merse la Constantinopol cu rezultatul plebiscitului. Acolo lucrurile fură așa de bine pregătite, că el obținu fără dificultate aprobarea lor. Mai mult. Curtea suzerană și Puterile garante recunoscură țării — la 16/28 Iunie — dreptul deplin de legiferare în chestiunile interne. Era completă autonomie — un mare pas spre viitoarea independență[31].

Pe noua cale legală, Consiliul legislativ desbătu și aprobă apoi legea rurală a lui M. Kogălniceanu după proiectul opoziției liberale dela 1862. Dar între Domn și primul său Sfetnic se ivi un desacord cu privire la data aplicării ei. Domnul, mai șovăitor și temător, ar fi vrut ca legea să se aplice numai după trei ani. M. Kogălniceanu însă, hotărît și prevăzător, ceru aplicarea ei imediată. Desacordul se aplană, din fericire, în favoarea marelui om al zilei.[32] Cuza-Vodă promulgă — la 14 August — legea prin decret domnesc.

O impresionantă proclamațiune aduse la cunoștința țărănimii eliberate de clacă și împroprietărită pe ogoarele muncite de veacuri, evenimentul. M. Kogălniceanu o atribue Domnului, spunând despre ea că este testamentul politic al lui Cuza-Vodă. Evident, formal, așa e. Sufletul și spiritul din această proclamațiune ca și alcătuirea ei, cuvânt de cuvânt, este însă opera marelui său colaborator. E cea mai frumoasă și mișcătoare pagină politică, oficială, a sa, scrisă cu conștiința că fixează pentru posteritate unul din cele mai importante momente ale istoriei noastre contemporane [33].

*

Acesta a fost rolul lui M. Kogălniceanu în rezolvirea problemei rurale. De sigur la înălțimea misiunii și răspunderii ce-și luase. Căci a dovedit, în această istorică acțiune, atâta hotărîre și curaj, și a desvoltat atâta energie și pricepere, cât cu greu s'ar fi găsit, între contemporanii săi, un altul care să-l egaleze, necum să-l întreacă. Totul a pornit dela dânsul și s'a realizat printr'însul. Chiar și constituirea noului

Parlament, al dictaturii instaurate pe urma loviturii de Stat. Căci, deşi Statutul desvoltător al Convenţiunei nu era opera sa, totuşi, în interesul aplicării legii rurale şi a celorlalte mari reforme realizate între timp, el prezidă şi conduse alegerile pentru Consiliile comunale (Iunie-August) şi judeţene (Septemvrie), ca şi pentru Adunarea legislativă (Noemvrie), — alegeri care dădură guvernului, prin noua procedură electorală şi prin faptul că membrii fostei coaliţii nu candidaseră, o completă unanimitate [34].

Cu redeschiderea Parlamentului (6/18 Decemvrie 1864), dificultăţile se iviră însă din nou, pe de o parte între Domn şi Primul său Ministru, pentru modul diferit cum fiecare înţelegeau să trateze şi utilizeze Corpurile legiuitoare, pe de alta între M. Kogălniceanu şi camarilă, care reluă acţiunea împotriva Preşedintelui de Consiliu. Căci, deşi prin lovitura de Stat dela 2 Mai, scopul ei fusese atins, Domnul, având, acum, conducerea Statului în mâinile sale, totuşi guvernul acestuia nu i se părea a fi destul de personal şi la dispoziţia curtizanilor.

Ocaziunea le-o dete entusiasta primire făcută lui M. Kogălniceanu în călătoria de inspecţiune pe care acesta o întreprinse în calitate de Ministru de Interne, în Oltenia, după decretarea legii rurale. Căci, deşi el, leal şi onest, cum înţelegea să-şi servească Domnul, nu-şi atribuia sieşi câtuşi de puţin meritul reformei, lăsându-l, întreg, pe seama lui Cuza-Vodă, totuşi camarila, prin insinuaţiuni perfide şi calomnii odioase, izbuti a provoca gelozia Domnitorului, care, necugetat şi nestăpânit cum era uneori, aruncă Preşedintelui său de Consiliu, la întoarcere, grele şi nesocotite cuvinte de reproş şi ocară, în faţa întregului Guvern [35].

Aceasta, duse, fireşte, la retragerea lui M. Kogălniceanu. Scrisoarea sa de demisie reflectează toată nobleţea caracterului său. Iată acea memorabilă scrisoare: « Depunând, respectuos, în mânile Inălţimii Voastre demisiunea mea, eu mă retrag cu desăvârşire în vieaţa privată, pun piatră pe cariera mea publică. Vă rog dar să nu credeţi că, ca mulţi alţii, voiu reintra în rândurile opoziţiunii. Intre aceasta şi între mine este o prăpastie. Ş'apoi, Prea Inălţate Doamne, V'am ajutat a Vă

crea o autoritate, astfel încât nu aveți a Vă mai îngriji de opozițiunea nimănui. Prin demisiunea mea, eu mă pedepsesc însumi de orice din parte-mi aș fi putut contribui a Vă face să uitați o oră întreagă că unui Domn îi este permis tot, afară de insultă, pe simpla rațiune că insultatul nu-i poate răspunde. Punând astăzi capăt carierei mele politice, eu prin aceasta tot nu uit amiciția ce mulți ani m'a legat cu Colonelul Cuza, nici devotamentul nealterabil ce am avut și voiu avea pentru Domnul Alexandru Ioan I, în toate ocaziile dependinte de mine »[36].

Totuși lucrurile se aplanară. Prin intervenția prietenului și colegului său de minister Nic. Rosetti-Bălănescu, M. Kogălniceanu își retrase demisiunea, Domnul reînnoindu-i încrederea. Nu pentru multă vreme însă. Căci aceasta nu convenea curtizanilor, care voiau cu orice preț ca în fruntea Guvernului să fie un om la dispoziția lor. Ce s'a petrecut mai deaproape, nu se cunoaște încă. Un lucru pare a fi sigur. Cuza-Vodă cu ai săi înțelegea să cultive, să menajeze Parlamentul, încurajând manifestațiunile și acțiunile împotriva opoziției. Dimpotrivă, M. Kogălniceanu, ținând să aibă colaborarea acesteia la lucrările legislative, înțelegea să o protejeze și apere împotriva majorității.

De aci conflictul în aparență cu Adunarea, în realitate însă cu Domnul și camarila lui. Iar aceasta nu pe chestiuni de fond ori de principii, ci pe chestiuni formale, de regulament. Căci, iată ce se întâmplă: Luând apărarea lui Christian Tell, care-și depusese mandatul pentrucă fusese chemat la ordine fără motiv de Președintele Adunării, M. Kogălniceanu arătă nedreptatea ce se făcuse deputatului opoziționist și obligă, prin intervenția și atitudinea sa, pe Președinte să-și recunoască greșeala și să roage pe Tell să revină asupra demisiunii.

Incidentul fu considerat umilitor pentru majoritate. Ea profită de cea dintâi ocaziune, spre a-și manifesta nemulțumirea împotriva Primului Ministru. In aceeași ședință chiar, cetindu-se decretul de demisiune a doi miniștri, unchiul Domnului, bătrânul deputat Grigore Cuza, exprimă regretul Adunării pentru plecarea din Guvern a unuia din ei, a lui Nic. Kretzu-

lescu. M. Kogălniceanu care era de față, observă că asupra decretelor domnești nu se încape discuție. Căci, dacă azi un deputat își exprimă părerea de rău pentru demisiunea unor miniștri, mâine, un altul, — zicea el — ar putea să-și exprime părerea de bine pentru plecarea altora....

Tocmai ceea ce avea să se și întâmple, două zile în urmă, când, demisionând M. Kogălniceanu însuși, deputatul D. Borănescu, un altul din «intimii» lui Cuza-Vodă, ceru Adunării să trimită Domnului o deputațiune, spre a-i arăta deplina ei satisfacție pentru schimbarea guvernului, felicitându-l și mulțumindu-i, pentrucă, ca totdeauna și de data aceasta, a știut să «devanseze» — cum se exprima el — dorințele Adunării [37].

*

Pentru a doua oară camarila își înfrânse adversarul, de data aceasta însă definitiv. Totuși demisiunea lui M. Kogălniceanu nu prejudecă istoricul act al liberării de sub clacă și împroprietăririi sătenilor din fostele Principate Române. Căci ea, demisiunea, s'a produs după ce toate măsurile pentru a putea fi pus în aplicare se luaseră și când, deci, nu mai putea fi abolit.

Dar lovitura de Stat prin care s'a săvârșit acest act, i-a fost mereu imputată. N'a susținut-o și apărat-o niciodată. A motivat-o și justificat-o numai. Căci n'a fost, spunea el, un scop, pentru a ajunge la dictatură și guvern personal, ci numai un mijloc — singurul prin care se putea ajunge la realizarea legii rurale [38]. Ceea ce s'a făcut mai mult, n'a fost și nici putea fi opera sa. Statutul desvoltător Convențiunii dela 1858, prin care s'a modificat această Convențiune în scopul instituirii unei conduceri despotice a Statului și a unui guvern al curtizanilor a fost opera acestora. Dacă totuși l-a acceptat, este pentrucă — cum am mai spus-o — în joc era însăși soarta reformei agrare și pentrucă socotea că va putea asigura, chiar în noua structură și organizațiune parlamentară, libertatea și independența de gândire și acțiune politică.

Pentru aceasta a trebuit să ducă acea acerbă luptă de care am vorbit împotriva adversarilor săi. Din nefericire însă, nu

i-a putut învinge. Dimpotrivă, el a fost cel înfrânt. Chestiunea e, azi, deplin lămurită. Totuşi contemporanii, neputând cunoaşte bine — ca sub orice regim de dictatură — cele ce se petreceau în culise, n'au înţeles-o. De aceea l-au socotit şi pe dânsul — cel mai neîmpăcat adversar al camarilei lui Cuza-Vodă — stâlp al ei. Aşa cel puţin ni-l prezintă caricatura, satira şi pamfletul politic al vremii....

Evident, o nedreptate, care, istoriceşte, se cerea reparată. Căci nu se poate ca odiul să acopere pe curtizanii Domnului Unirii, să se resfrângă şi asupra celui mai strălucit reprezentant al vieţii publice moldovene din secolul trecut, care şi-a făcut din problema emancipării sătenilor şi împroprietăririi lor marele scop al vieţii şi care, la sfârşitul acestei vieţi, se putea prevala de rolul capital avut în rezolvirea acestei probleme, numindu-se, cu deplina conştiinţă a serviciului ce l-a făcut prin aceasta patriei: *Omul dela 2 Mai.*

*

De ce însă şi *învinsul dela 11 Februarie?* Ştim doar că n'a avut nicio parte de răspundere, direct sau indirect, în actul de abdicare silită, de răsturnare a lui Cuza-Vodă. Căci, retras dela guvern, el s'a ţinut de cuvântul dat Domnului. N'a trecut în rândurile opoziţiei şi nici n'a uitat vechea amiciţie pentru Colonelul Cuza ca şi nealteratu-i devotament pentru Alexandru Ioan I.

Intr'adevăr, dela sfârşitul lui Ianuarie 1865, nu-l mai găsim în niciun moment al vieţii publice până sub domnia Principelui Carol I. La lucrările ultimei sesiuni a Parlamentului alcătuit sub propria lui guvernare, parlament din care făcea parte, ca membru numit, în corpul ponderator, în Senat, — M. Kogălniceanu nu s'a dus decât de două, trei ori şi atunci fără să intervină în vreo lucrare de fond, ci numai în desbateri formale, de regulament. Şi nici la alte acte sau manifestaţiuni ale vieţii publice n'a participat, cu toate că camarila, lucrând şi mai departe pe lângă Domn împotrivă-i, îl învinuia de amestec ocult în unele chestiuni politice foarte neplăcute, penibile chiar, pentru Cuza-Vodă [39].

Era, se pare, de altfel, atât de decepționat de situațiunea disperată în care se găsea țara pe urma incapacității și marilor greșeli ale ultimului guvern al Domnitorului Unirii, că ajunsese să se îndoiască chiar și de viabilitatea Statului. Ecoul acestei decepțiuni se găsește într'un raport al Baronului Eder relativ la urmările mișcării revoluționare dela 3/15 August 1865 din București, raport în care Agentul diplomatic și Consulul general austriac din România relata Ministrului de Externe dela Viena că fostul Președinte de Consiliu s'ar fi exprimat, față de partizanii săi, în chip foarte pesimist asupra viitorului fostelor Principate române [40].

Soarta acestor țări — ar fi zis el — a Principatelor, care nu se pot menține prin ele înseși, este a cădea sub dominațiunea unuia din cei doi mari și puternici vecini — Austriaci sau Ruși. Eventualitatea din urmă ar fi cea mai mare nenorocire, căci Rusia ar absorbi complet Principatele, nimicind însăși naționalitatea română. Sub Austria, dimpotrivă, naționalitatea nu numai că ar fi salvată, dar am avea și avantajul de a fi sub una și aceeași stăpânire cu Românii de peste munți.

Altceva nu mai știm. Poate că corespondențele particulare ale oamenilor politici ai vremii, corespondențe foarte prețioase pentru cunoașterea și lămurirea multor probleme ale vieții noastre publice din epoca Renașterii naționale, să ne aducă ceva nou cu privire la atitudinea lui M. Kogălniceanu dela retragerea sa din fruntea Ministerului său până după 11 Februarie 1866. Deocamdată însă, din ceea ce cunoaștem nu putem să afirmăm decât că, consecvent cuvântului dat Domnitorului, el a rămas, în tot acest timp, într'o pasivă și voită rezervă politică.

Dar, atunci, încă odată: *De ce învinsul dela 11 Februarie?* Răspunsul îl aflăm în discursurile politice în care el se rostește asupra evenimentelor de atunci, discursuri din care unele sunt, în această privință, adevărate pagine memorialistice. Și anume — învins al camarilei, al acelei camarile, care, după dânsul, a adus căderea lui Alexandru Ioan I [41]. Și iată ce fel și în ce sens: M. Kogălniceanu a fost sfetnic credincios și devotat al lui Cuza-Vodă în toate chestiunile despre care el avea convingerea că trebuesc neapărat rezolvite în interesul

organizării și consolidării Statului român. Aceasta însă fără a părăsi sau nesocoti principiile și instituțiunile fundamentale pe care trebuia să se așeze această organizare și consolidare — regimul constituțional-reprezentativ.

De aceea, el, care și-a asumat lovitura de Stat dela 2 Mai, pentru promovarea reformei rurale și modificarea regimului electoral, a fost împotriva celor ce l-au consiliat pe Domn să dea o nouă organizare, dictatorială, a Statului, luând însuși conducerea acestuia. Și cum între cei ce-l îndemnaseră mai stăruitor la aceasta erau oamenii sub influența nefastă a cărora se găsea Domnitorul și cari aveau în vedere, în primul loc, interesele și beneficiile ce înșiși le-ar putea avea și trage dintr'o asemenea schimbare, — M. Kogălniceanu a trebuit să poarte, cum am arătat, o continuă luptă împotriva lor, convins fiind că acești oameni duceau pe Cuza-Vodă la fatala cădere.

Dar, deși, purtată față de Domnitor cu menajamentele, pe care i le dădeau temperamentul său moderat și echilibrat, ca și educațiunea sa distinsă și aleasă, în lupta aceasta M. Kogălniceanu fu părăsit. — «Maurul își făcuse datoria, Maurul putea dar să plece» cum zicea însuși după aceea [42]. Lui îi urmă C. Bosianu, care nu se putu menține, iar acestuia Nic. Kretzulescu cu ai săi, ultimul guvern a lui Cuza-Vodă, care, prin incapacitatea și marile greșeli, l-a și pierdut. O spune categoric M. Kogălniceanu și o confirmă cercetările istorice [43].

Negreșit, când afirma aceasta, el se gândea la împrejurarea că, dacă Domnul s'ar fi lăsat povățuit de adevărați patrioți și devotați sfetnici, n'ar fi ajuns aci. Iar între aceștia, în cea mai bună conștiință, avea dreptul să se considere, în primul loc, pe sine însuși, ca unul ce s'ar fi silit să împace lucrurile, să liniștească opoziția. Dacă ar fi izbutit, de sigur nu știa. El însă ar fi încercat-o. Răpus însă de Camarilă, n'a putut-o face. Cuza-Vodă nu avusese deci de cine să fie salvat.

Iată de ce M. Kogălniceanu se considera *învinsul dela 11 Februarie*. Faptul l-a recunoscut ulterior Domnul însuși, care, întâlnind odată pe fostul său sfetnic, la Viena, pe piața Graben-ului, i-a spus față de alți compatrioți: *Ești răzbunat! Căci n'ai căzut tu, am căzut eu* [44]. Declarația privea conce-

dierea, prin intriga curtizanilor, a omului care singur l-ar fi putut susține, cu autoritatea și prestigiul, cu devotamentul și talentul său, în contra tuturor celor ce — opoziție și camarilă — l-au dus pe Cuza-Vodă la abdicare.

Căci pe suverani, cum, cu drept cuvânt spunea M. Kogălniceanu, nu-i răstoarnă popoarele, ci miniștrii cei răi[45]. Așa a fost cu Alexandru Ioan I și așa a fost cu atâția alții a căror cădere o înregistrează istoria. Din nefericire însă, deși de aproape două mii de ani, se repetă mereu că ***historia est magistra vitae***, totuși oamenii nu țin seama de învățămintele ei, ci merg, voit și nesocotit, cu pasiune și orbire, împotriva acestor învățăminte, chiar și atunci când sunt atât de apropiate de ei.

NOTELE LA TEXT

[1] M. Kogălniceanu, *Discurs rostit în ședințele dela 5 și 7 Decemvrie 1890* în Camera Deputaților, la discuțiunea asupra proiectului de răspuns la mesajul Regelui, București 1891, p. 41.

[2] M. Kogălniceanu, *Desrobirea țiganilor, oborîrea pronomiilor și privilegiilor și emanciparea țăranilor*, în Analele Academiei Române, seria II, tom. XIII, Desbateri (1890—91), pp. 255 și urm.

[3] Discursul dela nota 1, pp. 28—9.

[4] Intreaga această chestiune, a evoluției problemei agrare în Principatele Române, este expusă în cuvântarea lui M. Kogălniceanu, rostită la 25 Mai 1862, în Adunarea legislativă a României, cu ocaziunea desbaterilor asupra proiectului de lege pentru reforma rurală, desbateri retipărite, după « Monitorul Oficial », în *Acte și legiuiri privitoare la chestia țărănească*, seria I, vol. II (București 1907), pp. 404—724. Asemenea în cuvântarea lui dela nota 2. Edițiunile ulterioare, foarte numeroase, ale acestor cuvântări, e de prisos a mai fi citate.

[5] După A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza-Vodă*, vol. I (Iași 1903), p. 87 — Ca să se vadă cât de restrictiv era regimul electoral al Convențiunii, e suficient să se arate că un patriot luminat și jertfitor ca C. Negri nu avea censul cerut să fie ales deputat. Așa se face că el nu figurează pe lista membrilor Adunării elective a Moldovei care l-a ales pe Cuza-Vodă domnitor. Căci deși i se dăduse, împotriva dispozițiunilor legii, un mandat, el l-a refuzat.

[6] *Acte și legiuiri privitoare la chestia țărănească*, vol. cit., pp. 181—404, unde s'a retipărit proiectul de lege al Comisiunii Centrale cu toate desbaterile din sânul acestei Comisiuni și din cele două Adunări legislative, asupra lui.

[7] Publicat de Anghel Demetriescu, în *Discursurile lui Barbu Catargiu*, București 1886, pp. 270—73.

[8] Dorințele partidei naționale din Moldova, Iași 1848, punct 35, lit. *e* și *Acte și legiuiri*, vol. cit., pp. 8—152, cu desbaterile asupra problemei rurale în Divanul ad-hoc al Moldovei.

[9] M. Kogălniceanu, *Cuvânt contra Adresei*, rostit în Camera Deputaților, în ședința din 5/17 Iunie 1875, București 1875, pp. 9—10.

[10] *Acte și legiuiri*, vol. cit., pp. 210—12 și 374—90 și M. Kogălniceanu, *Apărarea Ministerului din 30 Aprilie 1860 înaintea Adunării elective din Iași*, rostită de M. Kogălniceanu în ședințele din 15 și 17 Februarie 1861, pp. 92—123.

[11] Cei doi adversari ținură să-și fixeze fiecare punctul de vedere și să-și precizeze atitudinea față de problema în discuțiune prin cuvântările ce rostiră cu această ocaziune: M. Kogălniceanu în ședințele dela 25 Mai și 1 Iunie, Barbu Catargiu, în ședințele dela 29 Mai, 2, 4 și 8 Iunie 1862, cuvântări publicate, după « Monitorul Oficial », în *Acte și legiuiri*, vol. cit., pp.404—724 și în numeroase alte edițiuni ulterioare ale acestor cuvântări.

[12] Concepțiunile și ideile politice și sociale ale lui Barbu Catargiu în chestiunea rurală ne sunt cunoscute nu atât din cuvântările de care e vorba la nota precedentă, cât din cele două broșuri ale sale, publicate în 1857 și 1860. Prima, în limba franceză, în vederea Conferinței dela Paris din 1858, a doua în limba română, în vederea desbaterii proiectului de lege rurală în Adunările elective din Iași și București (ambele retipărite

în *Acte şi legiuiri*, seria I, vol. IV, Bucureşti 1908, pp. 338—70 şi 542—56). Căci în aceste broşuri şi-a expus el, mai lămurit şi sistematic, părerile asupra chestiunii.

[13] *Acte şi legiuiri*, seria I, vol. III, pp. 234 şi urm.

[14] Discursul dela n. 2, *l. c.*, p. 293.

[15] Chestiunea a fost expusă, pe bază de documente inedite, de d-l I. Hudiţă, în studiul *Franţa şi Cuza-Vodă. Lovitura de Stat proiectată în 1863*, publicat în revista *Hrisoave*, n. 1 (1941), pp. 269 şi urm.

[16] *Ibidem*, p. 361 şi 371.

[17]) A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza-Vodă*, vol. I, pp. 264 şi urm. (Coaliţia monstruoasă) şi M. Kogălniceanu, *Cuvânt în contra adresei, rostit în şedinţa Adunării generale a României din 9 Februarie 1863*, Bucureşti 1863.

[18] Discursul de la nota precedentă, p. 66.

[19] Discursul dela nota 9, p. 9.

[20] Acelaşi discurs, pp. 9—10.

[21] Col. Iacovache la Războiu, Lud. Steege la Finanţe, Al. Papiu Ilarian la Justiţie, N. Rosetti Bălănescu la Externe, D. Bolintineanu la Culte şi P. Orbescu la Lucrări publice.

[22] Discursul dela nota 9, p. 10.

[23] Acelaşi discurs, p. 11.

[24] Desbaterile Adunării legislative pe anul 1863, şi I. Hudiţă, *l. c.*, p. 370.

[25] *Ibidem.*

[26] Discursul de la nota 9, p. 11.

[27] I. Hudiţă, *o. c.*, pp. 371—75.

[28] Discursul dela nota 9, p. 11.

[29] I. Hudiţă, *o. c.*, p. 368.

[30] In acest timp curtizanii, ascunşi prin camerele Palatului aşteptau rezultatul. Aflându-l, fură grozav de decepţionaţi. Ieşind din toate părţile, ei nu se putură reţine să arate Primului Ministru, care, din ordinul Domnului, se coborîse să contramandeze toate dispoziţiunile luate, să-i arate, zic, toată revolta lor. Unul din invitaţi cuteză chiar a-i reproşa că dacă nu a avut curajul să întrebuinţeze decretul de disolvare, trebuia să i-l fi dat lui pentru câteva minute numai. I se răspunse că curajul era de a ţinea, nu de a întrebuinţa acel decret *M. Kogălniceanu*, acelaşi discurs, pp. 11—12.

Reconstituirea pregătirilor pentru lovitura de Stat proiectată la 30 Noemvrie 1863, s'a făcut după: M. Kogălniceanu, discursul citat, Dim. Bolintineanu, *Viaţa lui Cuza-Vodă*, Bucureşti 1873, pp. 100 şi urm. şi *Memoriile lui Petre Orbescu*, publ. de George Budişteanu, în revista *Libertatea* a. III (1935), Nr. 3 şi 5 (Februarie şi Martie) sub titlul: *Trei Consilii de Coroană sub Cuza-Vodă*. Proiectul de scrisoare către Marchizul de Monstier, publ. de I. Hudiţă, *o. c.*, pp. 419—21.

[31] Actele privitoare la lovitura de Stat dela 2 Mai şi la legea rurală din 1864 în *Acte şi legiuiri*, vol. III, pp. 233—1035 şi la V. M. Kogălniceanu, *Acte relative la 2 Mai 1864*, cu o precuvântare de D. A. Sturdza, Bucureşti 1894.

[32] Despre acest conflict, discursul dela nota 2, *o. c.*, pp. 295—96.

[33] Textul scris de mâna lui M. Kogălniceanu, în două redacţiuni, a doua definitivă, la V. M. Kogălniceanu, *op. cit.*, în facsimile.

[34] Discursul dela nota 9, *l. c.*

[35] Scrisoarea lui M. Kogălniceanu către N. Rosetti-Bălănescu din 4 Septemvrie 1864, la V. M. Kogălniceanu, *op. cit.*, pp. 81—83.

[36] *Ibidem*, pp. 86—7.

[37] *Desbaterile Adunării legislative a României pe 1864/65*, şedinţele dela 23 şi 25 Ianuarie 1865 (pp. 121 şi urm.).

[38] M. Kogălniceanu, *Programa dela Mazar-Paşa*, cuvânt rostit în şedinţele Camerei Deputaţilor din 26 şi 27 Ianuarie 1883, Bucureşti 1883, pp. 6 şi urm. şi Discursul dela nota 9, pp. 22—23.

[39] V. scrisoarea lui Baligot de Beyne, secretarul lui Cuza-Vodă către Bardeanu, locţiitorul lui C. Negri la Agenţia din Constantinopol, (Bucureşti, $^{9}/_{21}$ Octomvrie 1865) asupra numirii şi demisiei din Guvern a lui Gr. Bengescu, în care acuză pe

M. Kogălniceanu de intrigă în această penibilă afacere pentru Alexandru Ioan I. Arhiva lui Cuza-Vodă, la Academia Română, vol. VI, (Nr. 4.862), p. 179—75.

[40] După originalul din Arhiva Curții dela Viena, în copie la autorul acestei comunicări.

[41] Discursul dela nota 9, passim.

[42]) *Ibidem*, p. 13.

[43] *Ibidem*, pp. 13 şi 27.

[44] M. Kogălniceanu, *Chestiunea Universității de Iaşi înaintea Senatului.* Cuvinte rostite în şedințele din 1, 2 şi 4 Februarie 1877. Bucureşti 1877, p. 4.

[45] Discursul dela nota 9, p. 27.